

ERİMTAN ARKEOLOJİ VE SANAT MÜZESİ'NDE BİR GRUP BİZANS KURŞUN MÜHRÜ

A GROUP OF BYZANTINE LEAD SEALS AT THE ERİMTAN ARCHAEOLOGY AND ARTS MUSEUM

Ececan Kırılı*

Özet

Bu çalışma Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi koleksiyonunda yer alan ve daha önce yayımlanmamış olan 12 adet Bizans Dönemi kurşun mührünü ele almaktadır. Müzenin nadide eserleri arasında yer alan ve en erken örneklerin MS 6–7. yüzyıllara, en geç örneğin ise MS 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenildiği bu eserler, Bizans tarihi ve sosyo-ekonomik durumu hakkında eksik kalan bilgilerimizin tamamlanmasında tartışmasız büyük önem taşıyan bilgiler sunmaktadır. Zira mühürler arasında daha önce pek bilinmeyen ünvanlar tespit edilmiş, bunların Bizans hayatındaki rolüne değinilmiştir. Bu çalışmayla Bizans prosopografyasına yeni isim ve ünvanlar eklenerek katkı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Kurşun Mühür, Sicillografi, Prosopografya, Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi

Abstract

This short paper focuses on 12 unpublished Byzantine lead seals from the collection of the Erimtan Archaeology and Arts Museum in Ankara. These lead seals, which are among the museum's rare and significant pieces. The earliest examples are dated to the 6th–7th centuries AD and the latest example to the second half of the 12th century AD. Also, they provide information that is of unquestionable importance in filling gaps in our knowledge of Byzantine history and socio-economic conditions. Furthermore, previously unknown names and titles have been identified among the seals, and their roles in Byzantine life are discussed in this article. For this reason, this study will try to contribute to Byzantine prosopography in the light of these new names and titles.

Keywords: Byzantine, Lead Seal, Sigillography, Prosopography, Erimtan Archaeology and Art Museum

* Ececan Kırılı, Sanat Tarihi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ece.cankirli@outlook.com, ORCID ID: 0009-0009-8935-5839 (Makale Gönderim Tarihi: 28.11.2025, Makale Kabul Tarihi: 20.12.2025).

Bu makale Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda sürdürülen 'Bizans Mühür Geleneği ve Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Mühürleri' başlıklı tezden türetilmiştir. Bu makalenin hazırlanmasına verdikleri yardım ve katkılardan ötürü Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi yetkilileri ve çalışanlarına en içten şükranlarımızı sunarız.

Giriş

Günümüze ulaşan Bizans kurşun mühürlerinin Bizans tarihi ve sosyo-ekonomik durumunu kavrama konusunda eksik kalan bilgilerimizin tamamlanması adına eşsiz birer kaynak oldukları söylenebilir. Mühürler, sahip oldukları yazı ve betimlemelerden dolayı Bizans dünyasının birçok karanlık yönüne ışık tutmaktadır. Bunlar arasında sivil, askeri ve dini idarelerin yapısı, asker ve memurların rütbeleri, görev yerleri ve elde ettikleri başarılar gibi oldukça önemli bilgiler sayılabilir. Mühürler ayrıca üzerlerinde yer alan dini bazı yakarışlar, dualar veya semboller ile belki de Bizanslıların dünyevi yaşamlarını ve geleceğe dair kurtuluş umutlarını nasıl da bir dizi koruyucu veya şefahtçı güce emanet ettiklerini gösteren önemli eserlerdir.

Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi koleksiyonunda toplam 12 adet Bizans kurşun mührü mevcuttur. Müze envanterinde bulunan Bizans Dönemi kurşun mühürlerinin tamamı bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda incelenen mühürlerin Bizans sosyal ve siyasi yaşamına yönelik bilgilerin pekişmesine yardımcı nitelikte oldukları kabul edilebilir.

En erken örnekleri MS 6. ve 7. yüzyıla en geç örneğince MS 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen mühürlerin MS 6. ve 7. yüzyıla ait olanlarında ‘khartoularios’ (no 1), ‘apo eparkhon’ (no 2), ‘kommerkiarios’ (no 3), ‘ergasterion’ (no 4), ve ‘arkhontes’ (no 4) gibi ünvanlar bulunur. Yine dönemin yaygın ünvanlarından ‘patrikios’ (no 5–6) ile MS 7. ve 8. yüzyıl mühürlerinde karşılaşırız. Koleksiyon içerisindeki

bir adet MS 10. yüzyıl mühründe ise ‘kandidatos’ (no 7), MS 11. yüzyıl mühürlerindeyse ‘protospatharios’ (no 8), ‘proedros’ (no 10), ‘dük’ (no 10), ‘krites’ (no 11) ve ‘patrikios’ (no 11) ünvanları karşımıza çıkar. MS 12. yüzyıla tarihlenen mühründe ise ‘sebastos’ (no 12) ünvanı yer alır.

Ayrıca bunların bir kısım dini bezeme ve sembollerle betimlendiği anlaşılmış olup, Tanrının Anası Meryem (Theotokos), Baş meleklerden Aziz Georgios ve Aziz Theodoros gibi dini figürlerle birlikte patrik haçı ve latin haçı gibi unsurlar dikkati çeker. Yine mühürlerden biri üzerinde önlü arkalı yer alan imparatorlar IV. Konstantinos ile Heraklios ve Tiberios’un betimlemeleri yanında bazıları üzerinde yer alan monogramlar da önemlidir. Nitekim üzerinde monogram bulunan toplam dört mührün ikisinin aynı kalıptan çıkmış olduğunu da belirtelim.

Bununla birlikte mühürlerin tamamı satın alma yoluyla müze envanterine eklenmiş olduğundan, ne yazık ki buluntu yerleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yapılan incelemeler ve birçok benzer örnek üzerinden yapılan değerlendirmeler sonunda mühürlerden bazılarının Anadolu kökenli oldukları anlaşılmış olup, Bizans sicillografisine katkı sunacak nitelikte oldukları kabul edilebilir.

Katalog

1. *Anastasios / Iustinianos Khartoularios*

Envanter no: 1048

Ağırlık 11.57 g.

Çap: 28.74 mm.

Öy.: Çelenk bordürle sınırlandırılmış haçlı hitap monogramı.

Açılımı: Θεοτόκε βοήθει

Anlamı: Theotokos (Tanrının Anası) yardım et!

Ay.: Çelenk bordürle sınırlandırılmış haçlı monogram: α – ι – λ – ν – ο – σ – τ – υ – χ – ω

Açılımı: Ἀναστασίω / Ἰουστινιανοῦ? χαρτουλαρίω

Anlamı: Anastasios veya Iustinianos’a, khartoularios.

Çeviri: Theotokos (Tanrının Anası), Anastasios veya Iustinianos’a yardım et! (Resim 1)

Tarihleme: 6. –7. yüzyıl

İsa veya Meryem’den yardım dileyen monogramlar Bizans Dönemi mühürlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Bu nedenle mührün ön yüzü tipiktir.

Haç formulu monogram tipi MS 6. yüzyılda ortaya çıkıp, MS 10. yüzyıla kadar yaygın şekilde kullanılmıştır. Haçlı monogram, haç kollarına yerleştirilmiş olan harflerden oluşur. Bu harflerin bir kez kullanılması kurgulanabildiği gibi birden fazla kez kullanılması da mümkündür. Bu sebeple mühür üzerindeki harflerin farklı kombinasyonları ile farklı isimler ve ünvanları ifade

edebilmektedir (Oikonomides, 1985: 20). Kataloğumuzun 1 numaralı mührünün arka yüzünde okunan harflerin açılımı konusunda ise farklı görüşler vardır. Dumbarton Oaks online koleksiyonunda bulunan BZS.1951.31.5.2837 numaralı benzer mühür (Dumbarton Oaks, 2025: 1.) için Anastasios khartoularios okumasına alternatif olarak Iustinianos khartoularios ismi ve ünvanı da eklenmiştir.

Mühür üzerinde yer alan “khartoularios” terimi, anlamı resmi evrak olan khartes’ten gelmektedir (Altınoluk, 2021: 148). Khartoularioi genel anlamda mali kayıtları tutmakla görevli olsalar da, geniş görev alanlarına sahiplerdir. Khartoularios’lar MS 9. ve 10. yüzyıllarda maliye ve arşiv işlerini üstlenirken; MS 12. yüzyılda Theodoros Khoumnos gibi bazı khartoularios’ların askeri görevleri de üstlendiği bilinmektedir (Kazhdan, 1991b: 416). Ayrıca khartoularios’ların arkhon’a bağlı olan silah depolarında armamenton khartoularios olarak görev aldıkları, mühimmattaki eksiği takip ettikleri ve askeri gelir-giderleri hesapladıkları da bilinir (Güneş, 2021: 215). VI. Leo’nun Taktika’sından edinilen bilgiye göre her themada khartoularios görevlisi mevcuttur ve askeri kayıtların belgelenmesinden sorumludur (Güneş, 2021: 157; 205). Mali kayıtların haricinde; megas khartoularios göreviyle, imparatorun atından inerken yardımcı oldukları (Aslan, 2019: 71) ve vestiaron bölümünde görev almış oldukları da bilinmektedir (Güneş, 2021: 209).

Resim 1: Anastasios / Iustinianos Khartoularios

2. Menandros? Apo Eparkhon?

Envanter no: 1271

Ağırlık: 27.41 g.

Çap: 27.73 mm.

Öy.: Kanatları açık, başı sağa dönük, cep-heden kartal tasviri. Üstte haçlı hitap monogramı. Çelenk bordürle sınırlandırılmış.

Açılımı: Θεοτόκε βοήθει

Anlamı: Theotokos, yardım et!

Ay.: Çelenk bordürle sınırlandırılmış haçlı monogram: α - ε - μ - ν - χ - ω.

Açılımı: Menandros'a?, apo eparkhon?

Çeviri: Theotokos [...] yardım et! (Resim 2)

Tarihleme: 6.-7. yüzyıllar

Mühür yüzeyinde yer alan tahribat nedeniyle, haç kolundaki harfler tam olarak tasnif edilememiştir. Bunun sonucunda da

monogram harfleri okunamamış, şahıs ve ünvanı konusunda netlik sağlanamamıştır. Yine de okunan harflerden yola çıkarak Menandros veya apo eparkhon yazmış olabileceği düşünülmektedir.

Ancak, Roma geleneğinde de sıklıkla yer verilmiş olan kartal figürü kompozisyonuna haçların dahil edilmesiyle Hristiyanlaştırıldığı (Bulgurlu, 2007: 139) ve Bizans Dönemi'nde mühürler üzerinde kanatları açık kartal kullanımının MS 6. ve 7. yüzyıllarda yaygınlık kazandığı dikkate alındığında (Oikonomides, 1985: 15), mührün tarihlemesi konusunda iyi bir ipucu elde edilebilir.

Resim 2: Menandros? Apo Eparkhon?

3. Mikkinas Patrikios ve Gregorios, Afrika Apotheke'sinin Kommerkiarioi'u

Envanter no: 1192

Ağırlık: 23.85 g.

Çap: 31.81 mm.

Öy.: IV. Konstantinos'un taçlı ve khlamys giyimli, cepheden büstü. Sağ elinde haçlı globus taşımakta. Üstte: IN-ΔB; Altta, haç ile başlayan üç satır yazı:

+ΜΙΚΚΙΝΘΠΑ.[ΡΙΚΙΘΓΡΗΓ]Ο...

Açılımı: Ἰνδ(ικτιών) β'. / Μικκίνου πα[τ]ρικίου Γρηγο[ρίου]

Anlamı: İndiksiyon 2 / Mikkinas patrikios ve Gregorios'un (mührü).

Ay.: Üstte, taç ve khlamys giyimli Herakleios ve Tiberios'un cepheden büstü; altta üç satır yazı:

ΚΟΜΜΕΡΚΙΑ...[ΑΠΟΘΗΚΗ].[ΦΡΙΚΗ

Açılımı: κομμερκια[ρίων] ἀποθήκη[ς] Α]φρικῇ[ς]

Anlamı: Afrika apotheke'sinin Kommerkiarioi'u.

Çeviri: İndiksiyon 2. Afrika apotheke'sinin Kommerkiarioi'u Mikkinas patrikios ve Gregorios'un (mührü) (Resim 3).

Tarihleme: 673/674

Mühür üzerinde yazmakta olan kommerkiarios görevi ilk kez I. Anastasios'un oluşturduğu kanun metinlerinde geçmektedir (Kazhdan–Oikonomides, 1991: 1141). MS 8. yüzyılın sonlarında ticari işlemler devlet tarafından vergiye bağlanmıştır ve bu vergi “kommerkion” olarak adlandırılmıştır (Morrisson, 2020: 66–67). Apotheke'ler ise devlete ait ambarlardır ve sorumluları kommerkiarioi'dur. (Bulgurlu, 2007: 256). Oikonomides'e göre, Kommerkiarioi ipek ticaretini yapma konusunda yetki sahibidirler (Oikonomides, 1986a: 34). Kommerkiarioi'un imtiyaz sahibi olduğu diğer bir konu ise incelenen mühürde olduğu gibi, resimli mühür kullanabilme yetkileridir. Bu resimler genellikle imparatorun veya eş imparatorun portreleridir.

Mühür üzerinde görülen isimler Mikkinas ve Gregorios'un, Honorias (Bithynia ve Paphlagonia arasında bir eyalet) ve Afrika'da ipek ticareti yapan ortaklar oldukları bilinmektedir. Mikkinas ve Gregorios'un Afrika apotheke'sindeki görevlerini belirten, Erimtan mührünün benzer bir örneği, Oikonomides'in (Oikonomides,

1986b: 33) tarih belirten Bizans kurşun mühürlerini ele aldığı kapsamlı eserinde katalog numarası 19'da; bir paralel örneği ise Morrison ve Seibt'ın (Morrison-Seibt, 1982: 234–236) eserinde 17 katalog numarasıyla yayımlanmıştır. Mühürlerin ön yüzlerindeki indiksiyon 2, 673/674 yıllarını belirtmektedir. Bu ikilinin, genikoi kommerkiarioi apothekes Honorias mühürleri, Vera Bulgurlu'nun (Bulgurlu, 2007:124) İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans kurşun mühürlerini ele aldığı eserinde katalog numarası 133 olarak incelenmiş; iki paralel örneği de Zacos-Veglery'nin (Zacos-Veglery, 1972: 228) çalışmasındaki 152–153 katalog numaralarında yayımlanmıştır. Bu mühürler MS 673–675

yıllarına tarihlenir. Aynı kişilere ait üçüncü bir grup mühürde ise kommerkiarios görevleri belirtilmiştir ancak bu görevin hangi apotheke'de olduğu yazmamaktadır. Bu mühürlerde Gregorios, hypatos ünvanıyla görülür. İndiksiyon belirtilmemiş olan bu mühürler de 673–675 yıllarına tarihlenmiştir (Oikonomides, 1986b: 33, no. 20; Zacos-Veglery, 1972: 228, no. 145). Katalogumuzda 3 numarada yer alan mühür, Mikkinas ve Gregorios'un ipek ticaretindeki ortaklığını kesin tarihle gösteren benzerleri arasına yeni bir mühür olarak eklenmiştir.

Resim 3: Mikkinas Patrikios ve Gregorios, Afrika Apotheke'sinin Kommerkiarioi'u

4. Ioannes ve Thomas, Ergasteriarkhai ve Arkhontes tou Blattiou

Envanter no: 1302

Ağırlık: 25.25 g.

Çap: 32.53 mm.

Öy.: Ayakta, khlamys giyimli imparator, cepheden. Sağ elinde haçlı globus taşımakta; çerçeve boyunca dairesel yazıt:

ΙΩΑΝΝΗC ΘΩΜΑ... / †-Α

Açılımı: Ἰωάννης Θωμᾶ[ς ...] /

Ἰ(νδικτιών) α

Anlamı: Ioannes Thomas. İndiksiyon 1.

Ay.: Altı satır yazıt:

ΕΡΓΑ|.ΤΗΡΙΑΡ|.ΑΙΚΑΙΑΡ|.ΟΝΤΕC|.ΟVBA
ΑΤ|ΤΙ..

Açılımı: ἐργαστεριάρχαι καὶ ἄρ[χ]οντες
[τ]οῦ βλαττί[ου]

Anlamı: Ergasteriarkhai ve arkhontes tou Blattiou.

Çeviri: İndiksiyon 1. Ioannes ve Thomas, ergasteriarkhai ve arkhontes tou Blattiou (Resim 4).

Tarihleme: 7. yüzyıl

Ergasterion teriminin atölyelerin yanı sıra küçük dükkanları niteliyor olduğu düşünülmektedir. Mühür üzerinde yer alan ‘ergasteriarkhai’ görevi ise bahsedilen üretim atölyelerinin ustabaşını ifade etmektedir (Kazhdan, 1991e: 726-27).

Blattion terimi ise Grekçe ‘blatta’dan gelir ve mor renk anlamındadır. Önce mor rengi ifade etmek için kullanılan blattion terimi, zamanla mora boyanmış, yünlü kumaşlar ve ipekleri de ifade etmek için kullanılmış-

tır. MS 10. yüzyıla gelindikten sonra blattion bir rengi ifade etmek yerine artık ipek kumaşların tümünü tanımlamak için kullanılır hale gelmiştir (Gonosova, 1991: 296).

Mühürde okunmakta olan arkhontes tou Blatteion terimi imparatorluk kullanımına özel olarak üretilen ipek kumaşlarının üretildiği atölyenin baş sorumlusunu nitelemektedir. Arkhontes tou Blatteion mühürlerinin ön yüzünde kommerkiarioi mühürlerine benzer olarak imparator portreleri yer almaktadır ve bu uygulama ürün kalitesini tescil etmektedir (Bulgurlu, 2007: 257).

Katalogumuzun 4 numaralı mührünün paraleli, Schlumberger’in eserinde, 72 numara incelenmiş olup, Schlumberger’e göre Thomas ve Ioannes büyük bir atölyenin yöneticileridir (Schlumberger, 1891: 132-133). Mührün diğer paralel örnekleri Zacos ve Veglery’nin eserinde 161a ve 161b örneklerinde de işlenmiştir (Zacos-Veglery, 1972: 243).

Resim 4: İoannes ve Thomas, Ergasteriarkhai ve Arkhontes tou Blattiou

5. *Narses, Patrikios*

Envanter no: 1333

Ağırlık: 17.09 g.

Çap: 29.93 mm.

Öy.: Haçlı hitap monogramı, tip V; haç kollarının boşluğunda: ΤΩ-ΔΘ|ΛΩ-CΘ Çelenk bordür ile sınırlandırılmış.

Açılımı: Θεοτόκε βοήθει τῷ δούλῳ σου
Anlamı: Theotokos, kuluna yardım et.

Ay.: Haçlı monogram. Haç kollarında: α-η-v-ρ-σ; haç kollarının boşluğunda: ΠΑ-ΤΡΙ|ΚΙ-Ω. Çelenk bordür ile sınırlandırılmış.

Açılımı: Ναρσῆ / πατρικίῳ.

Anlamı: Narses'e, patrikios.

Çeviri: Theotokos, kulun patrikios Narses'e yardım et! (Resim 5)

Tarihleme: 7-8. yüzyıl

Katalogumuzdaki 5 ve 6 numaralarda incelenen mühürler aynı kalıp kullanılarak üretilmiştir. Aynı kalıptan üretilen bu iki mühürün bir arada bulunması önemlidir.

Narses, patrikios mühürünün paralel örneğine ulaşılammıştır. Buna karşılık PmbZ

Narses 5221 (PmbZ, 2025:1) ile numaralandırılan, "Narses Patrikios" lejantının kullanıldığı ve yine 7. yüzyıla tarihlenen mühürü Zacos-Veglery Byzantine Lead Seal eserinde, 950 numarada incelemiştir. Onlara göre, PmbZ 5223 (PmbZ, 2025:2) ile numaralandırılan "Narses, patrikios ve Strategos" mühürü aynı Narses'e aittir. Patrikios ve strategos mühürü kariyerinin daha ileriki bir dönemine aittir (Zacos-Veglery, 1972: 644). Patrikios ve strategos dönemine ait paralel örneği Dumbarton Oaks online koleksiyondaki BZS.1958.106.5149 numaralı mühürdür (Dumbarton Oaks, 2025: 2.).

Patrikios terimi, Bizans Döneminde ünvanı nitelemektedir. Kelime Roma Dönemindeki Patricius'lara dayanmaktadır ve asilzade sınıfını oluşturmaktadır. I. Konstantinos Dönemine gelindiğinde şeref ünvanı olarak kullanılmıştır. Ancak MS 8-9. yüzyıllarda üst düzey komutan ve strategos'lar da patrikios ünvanını kullanmıştır (Kazhdan, 1991g: 1600).

Resim 5: Narses, Patrikios

6. *Narses, Patrikios*

Envanter no: 1360

Ağırlık: 17.83 g.

Çap: 28.58 mm.

Öy.: Haçlı hitap monogramı, tip V; haç kollarının boşluğunda: ΤΩ-ΔΘ|ΛΩ-CΘ
Çelenk bordür ile sınırlandırılmış.

Açılımı: Θεοτόκε βοήθει τῷ δούλῳ σου

Anlamı: Theotokos, kuluna yardım et.

Ay.: Haçlı monogram. Haç kollarında: . – η – ν – ρ – σ; haç kollarının boşluğunda: ΠΑ-ΤΡΙ|ΚΙ-Ω. Çelenk bordür ile sınırlandırılmış.

Açılımı: Ν[α]ρση / πατρικίῳ

Anlamı: Narses'e, patrikios.

Çeviri: Theotokos, kulun patrikios Narses'e yardım et! (Resim 6).

Tarihleme: 7–8. yüzyıl

Resim 6: Narses, Patrikios

7. *Leon, imparatorluk Kandidatos'u ve Khartoularios*

Envanter no: 1303

Ağırlık: 6.45 g.

Çap: 19.57 mm.

Öy.: Patrik haçı üç basamaklı kaide üzerine yerleştirilmiştir. İki bordür arasında dairesel yazıt: ...ΤΩCΩΔΟΝΛ

Açılımı: [...] τῷ σῷ δούλῳ(ῳ)

Anlamı: [...] yardım et!

Ay.: Beş satır yazıt:

+ΛΕΟ|NTHR|ΚΑ|Δ|ΔΤΟΣΧΑ|ΡΤΟΛΑΡΙ|Ο
ΤΟΝ...

Açılımı: Λέοντη βασιλικῷ

κα(ν)δ(ι)δ(ά)το (καὶ) χαρτολαρίο τον [...]

Anlamı: Leon, imparatorluk kandidatos'u ve [...]'nın] khartoularios'u

Çeviri: [...] imparatorluk kandidatos'u ve [...]'nın] khartoularios'u Leon'a yardım et! (Resim 7).

Tarihleme: 10. yüzyıl

Mühür üzerinde okunan *kandidatos* terimi, Roma Döneminde *magisterlik* görevine başvuranların oy istemek için giydikleri beyaz, parlak *toga*'larına yani "*candida*"larına dayanmaktadır. *Kandidatos* başlangıçta sarayın güvenliğini sağlayan muhafız birliği ve bu birliğin komutanını ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonra saray seremonilerinde güvenliği korumak için görev almıştır. MS 6. yüzyıldan itibaren, sadece görevi ifade etmek için değil aynı zamanda soyluluk ünvanı olarak da kullanılmıştır. Böylece saray görevlerini ve ünvanı aynı anda ifade edebilir (Güneş, 2021: 106–107).

Leon, imparatorluk *Kandidatos*'u ve *khar-toularios* mührünün paralel örneğine ulaşamamıştır. Fakat benzerleri açısından PBE Leo 100 olarak tanımlanan, Schlumberger'in kendi koleksiyonundaki "Leon, imparatorluk *kandidatosu* ve [...]" mührü örnek olarak gösterilebilir (Schlumberger, 1884: 459). Başka bir benzer örnek olarak Dumbarton Oaks online koleksiyonundaki BZS.1955.1.990 numaralı (Dumbarton Oaks, 2025: 3.) Leo, imparatorluk *kandidatos*'u mührü gösterilebilir.

Resim 7: Leon, imparatorluk *Kandidatos*'u ve *Khartoularios*

8. *Basileios imparatorluk protospatharios'u, epi tou Khrysotriklinou ve Prostrator?*

Envanter no: 1301

Ağırlık: 6.87 g.

Çap: 25.00 mm.

Öy.: Üç basamak üzerine yerleştirilmiş Latin haçı, her kolu üç nokta ile sonlanmış. Bitkisel motif ile süslenmiş. Haç kolları arasında IC̄ – XC̄ | NI – KA

Açılımı: Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς νικᾷ

Ay.: Beş satırlık yazıt, çizgisel bordürle sınırlandırılmış.

.A..ΛΙΩ|.Α'CΠΑΘΑΡ|.ΠΙΤΟΥΧΡΥ|.ΟΤΡΙ
ΚΛ' SA|.PATOP

Açılımı: [B]α[σι]λίω [β(ασιλικῶ)]

(πρωτο)σπαθαρι(ῶ) [ἐ]πὶ τοῦ

Χρυ[σ]οτρικλ(ίνου) (καὶ)

πρωτοστράτορ(ι).

Çeviri: *Basileios imparatorluk protospatharios'u, epi tou Khrysotriklinou ve prostrator* (Resim 8).

Tarihleme: 10. yüzyıl

8 numarada incelenen mührün arka yüzündeki tahribat nedeniyle, ilk satırın okunması güçleşmiştir. İkinci satırda okunan protospatharios terimi, ünvanı nitelemektedir ve Grekçe “birinci kılıç taşıyan” anlamına gelmektedir (Kazhdan–Cutler, 1991b: 1748). Khrysotriklinou ise başkent Konstantinopolis’teki Büyük Saray’da bulunan on altı pencere, sekizgen altın salondur. Epi tou khrysotriklinou isimli görevlilerin erken dönemde imparatorun özel muhafızlığını yapmış oldukları bilinmektedir (Kazhdan, 1991c: 455–56). Vera Bulgurlu’nun belirttiğine göre Protospatharios epi tou Khrysotriklinou ünvanı MS 11. yüzyılda yüksek bir ünvanı (Bulgurlu,

2007: 133). Protostator imparatorluk stratorlarının başı anlamına gelmektedir. Stratorluk görevi kaynaklarda “hippokomos” yani seyis olarak geçmektedir. Görevi atların teminini sağlamak ve ahırla birlikte atların bakımlarını üstlenmektir (Kazhdan, 1991j: 1967). Protostrator görevinden ilk kez MS 765 yılında bahsedilmiştir. MS 9. ve 10. yüzyıllara gelindiğinde ise protostator’un başlıca görevi at üzerindeki imparatora eşlik etmektir (Kazhdan, 1991h: 1748–49). Mührün benzer veya paralel bir örneği bulunamamıştır.

Resim 8: Basileios, İmparatorluk Protospatharios'u epi tou Khrysotriklinou ve Protostrator

9. Ioannes

Envanter no: 1046

Ağırlık: 19.41 g.

Çap: 23.90 mm.

Öy.: Aziz Theodoros'un büstü, yuvarlak kalkan taşıyor. Dairesel lejant:

+KĒROHΘEI / Θ|ΘΕ - ...

Açılımı: K(ύρι)ε βοήθει / ó ᾗ(γιος)

Θε[όδωρ(ος)].

Ay.: Aziz Georgios'un büstü, yuvarlak kalkan taşıyor. Dairesel lejant: .ΩANNI / Θ|Γ|Ε - Ω|Ρ | Γ |

Açılımı: Ἰωάννη / 'Ο ᾗ(γιος) Γεώργι(ος)

Çeviri: Aziz Theodoros. Aziz Georgios.

Tanrım, İohannes'e yardım et! (Resim 9).

Tarihleme: 11. yüzyıl.

İncelenen mührün ön yüzünde Aziz Theodoros tasviri görülür. Arka yüzde görülen

Aziz Georgios gibi Aziz Theodoros da asker azizlerdendir ve Bizans sanatında sıklıkla kullanılmıştır. Aziz Theodoros'un betimleniş tarzı Aziz Georgios ile benzerdir (Tükel ve Yüzgüller, 2018: 334).

Arka yüzünde yer alan Aziz Georgios da Bizans sanatında yoğun biçimde kullanılmıştır. Atribüsü zırhlı askeri giysi, ölü ejderha, mızrak ve kalkandır. Aziz Georgios

genellikle genç yaşta ve buklemi olarak tasvir edilir (Kazhdan and Sevcenko, 1991: 834–35). Aziz Georgios'un savaş tutsaklarının koruyucusu olduğu düşünölmektedir (Bulgurlu, 2007: 86).

İncelenen mührün paralel örneği Leu Numismatik müzayede evinin, Web Auction 4 müzayedesinin 1328 lot numarasıyla yayımlanmıştır (Leu Numismatik, 2025: 1).

Resim 9: Ioannes

10. *Samuel Alousianos, Proedros ve Dük*

Envanter no: 1045

Ağırlık: 17.32 g.

Çap: 25.44 mm.

Öy.: Arkalıksız tahtta oturan Theotokos, kucagında çocuk İsa'yı tutuyor. İsa haleli, takdis işareti yapıyor. Sahnenin sağ ve solunda sigla: $\overline{\text{MP}} - \Theta\bar{\text{Y}}$. İnci bordür ile sınırlandırılmış.

Açılımı: $M(\eta)\rho \Theta(\varepsilon)\tilde{u}$.

Ay.: İnci bordür ile sınırlandırılmış, haç ile başlayan yedi satır yazıt:

+Θ̄Κ̄Ε|ΡΟΗΘΕΙ|ΣΑΜΟΝΗΛ|ΠΡΟΕ.Ρ.|ΣΔ
ΥΚΙΤ.|ΔΛΟΝC.|ΔΝΨ

Αçılıμı: Θ(εοτό)κε βοήθει Σαμουήλ
 προέ[δ]ρ[ω] (καί) δουκί τ[ῶ]
 Άλουσ[ι]άνω

Çeviri: Theotokos, proedros ve dük Samuel Alousianos'a yardım et! (Resim 10).
Tarihleme: 11. yüzyılın ikinci yarısı

Mühür üzerinde okunan proedros terimi, sivil rütbe ve dini ünvan olarak kullanılabilir. Latince ‘önde gelen’ anlamına gelir. Yüksek bir rütbevi ifade eder ve bu

ünvanı alanların çoğunun askeri aristokrasiden gelmiş olduğu bilinmektedir (Kazhdan ve Cutler, 1991a: 1727–8).

Mühür üzerinde görülen dük terimi de askeri görevi ifade eder. General veya tagma komutanına karşılık gelir. MS 10. yüzyılın ikinci yarısında dükaton olarak adlandırılan bölgelerin komutanlığı görevini üstlenmişlerdir. MS 12. yüzyıldan sonra ise thema bölgelerinin yöneticilerine de dük denilmiştir (Kazhdan, 1991d: 659).

Mührün sahibi olan Samuel Alousianos, son Bulgar çarı Ivan/John Vladislav'ın torunudur (Laflı ve Seibt, 2020: 93). Vladislav'ın oğlu olan Alousianos (Bknz: PBW, 2025:1) Theodosiopolis strategos'udur (Demirkent, 2020: 72). Ayrıca eşinin çeyizi sayesinde Kharsianon temasında da toprak sahibi olmuştur. Alousianos'un çocuklarından birisi Anna'dır ve IV. Romanos Diogenes ile evlenmiştir. Bir diğer çocuğu ise kataloğumuzda 10 numara ile incelenen Samuel Alousianos'tur. Samuel Alousianos da aile büyükleri gibi askeri

kimliğe sahiptir ve Armeniakon temasında komutandır (Kazhdan, 1991a: 70). Samuel Alousianos'un MS 1069 yılında, IV. Romanos Diogenes'in isteği üzerine Crispin'e karşı savaştığı ve savaşta başarısız olduğu bilinmektedir (Simpson, 2000: 189; İnan, 2010: 41).

İncelediğimiz mührün çok sayıda paralel örneği mevcuttur. Dumbarton Oaks koleksiyonunda BZS.1951.31.5.280 numaralı (Dumbarton Oaks, 2025: 5.) mühür bunlardan bir tanesidir. Paralel örneklerin büyük bir kısmı müzayede evlerinde satışa çıkmıştır. Gorny&Mosch Giessener Münzhandlung müzayede evinin, Auction 293'de 800 lot numaralı mührü (Gorny&Mosch, 2025: 1) de paralel örneği olarak gösterilebilir. Bir başka paralel örneği Leu Numismatik müzayede evinin, Web Auction 14'de 1703 lot numaralı mührüdür (Leu Numismatik, 2025: 2). Numismatik Naumann müzayede evi de Auction 78'de, 966 lot numarasıyla paralel bir örneği daha teşkil eder (Numismatik Naumann, 2025: 2).

Resim 10: Samuel Alousianos, Proedros ve Dük

11. *Basileios Makhetarios, Patrikios ve Krites*

Envanter no: 1047

Ağırlık: 20.66 g.

Çap: 29.07 mm.

Öy.: Arkalıksız tahtta oturan Theotokos, kucağında çocuk İsa'yı tutuyor. İsa haleli, takdis işareti yapıyor. Sahnenin sağ ve solunda sigla: . – ΘΥ̅. İnci bordür ile sınırlandırılmış.

Açılımı: [M(ήτη)ρ] Θ(εο)ῦ

Ay.: İnci bordür ile sınırlandırılmış, haç ile başlayan beş satır yazıt:

...|Θ̅Κ̅Ε̅Ρ̅.|Β̅Α̅C̅Ι̅Λ̅Ε̅Ι̅|Π̅Α̅Τ̅Ρ̅Ι̅Κ̅Ι̅|Τ̅Τ̅Ω̅Μ̅Α̅Χ̅.|
Α̅Ρ̅Ι̅Ω̅| – • –

Açılımı: Θ(εοτό)κε β(οή)[θ(ει)]

Βασιλεί(ω) πατρι(κίω) (καί) κριτ(ή) τῷ
Μαχ[ήτ]αρίω

Çeviri: Theotokos, patrikos ve krites Basileios Makhetarios'a yardım et! (Resim 11).

Tarihleme: 1060–1090

Mühür üzerinde okunan patrikios ünvanı daha önce katalogumuzun 5. örneğinde açıklanmıştır. Mühür üzerinde okunan bir

diğer terim ise krites'tir. Krites terimi hakimlik ve yargıçlık görevini ifade etmektedir. Çoğulu kritai'dır. İdari, adli ve mali sistemde haklara sahiplerdir. Başkent ve thema bölgelerinde kritesin görevli olduğu da bilinmektedir (Kazhdan, 1991f: 1078).

Makhetarios/Makhetaris ailesinin Ermeni kökenli olduğu düşünülür. Buna karşılık ismin kökeni için iki farklı görüş vardır. Bunlardan birisi, Grekçe “μαχητής” (savaşçı) kelimesinden gelmiş olabileceği; diğeri ise Ermenice “Mxit'ar” (teselli eden/avutan) kelimesinden gelmiş olabileceğidir (Adontz, 1965: 137). Bernard Coulie ve John Nesbitt'in incelemiş olduğu Grekçe ve Ermenice çift dilli mühür örneğinde de Mxit'ar adının görünmesi önemlidir (Coulie and Nesbitt, 1989: 122–123).

İncelediğimiz mührün paralel örneği Numismatik Naumann müzayede evinin, Auction 37'de 788. lottaki mühür olarak gösterilebilir (Numismatik Naumann, 2025: 1).

Resim 11: Basileios Makhetarios, Patrikios ve Krites

12. Nikolaos Maliasinos, Sebastos

Envanter no: 1334

Ağırlık: 21.00 g.

Çap: 35.29 g.

Öy.: Cepheden, ayakta aziz Georgios. Sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan tutuyor.

İnci bordürle sınırlandırılmış. Sağ ve

solda: Ο|Α|Γ|Ι, - ΓΕ|Ρ|Ω|Γ|Ι|Ο|C

Açılımı: ὁ ἅγι(ος) Γεώργιος

Ay.: İnci bordür ile sınırlandırılmış, haç ile başlayan yedi satır yazıt:

+|ΜΑΛΙΑCΙ|ΝΟΝCΕΡΑΤΟΝ|CΟΝΟΙΚΕΤ
ΗΝ|ΝΙΚΟΛΑΑΟΝ(sic.)|CΚΕΠΟΙCΜΕ|ΜΑ
ΡΤΥΡΩΝ|ΚΛΕΟC

Açılımı: Μαλιασινὸν σεβαστὸν σὸν οἰκέτην Νικόλαον σκέποις με, μαρτύρων κλέος.

Çeviri: Aziz Georgios. Şehitlerin şanı, beni korusun, hizmetkarınız Nikolaos Maliasinos, sebastos. (Resim 12).

Tarihleme: 12. yüzyılın ikinci yarısı

Mühür üzerinde okunan sebastos terimi Latince “augustus” kelimesinden gelmekte olup, saygıdeğer anlamındadır. MS 11. yüzyılla birlikte imparator ve ailesine, imparatorun yakın çevresine ve soylulara sebastos denilmekteydi (Kazhdan, 1991I: 1862–63).

Aziz Georgios lejantı bu mühürde ὁ ἅγι(ος) Γεώργιος olarak okunmaktadır. Bu yazımda, omega ve rho harfleri sıralamada yer değiştirmiştir. Bizans kurşun mühürlerinde bazen kısaltma amacıyla harflerin atlanarak yazıldığı veya olması gerekenden farklı yerlere yerleştirildiği görülmektedir.

Katalogumuzun son mührü olan Nicholas Maliasinos mührünün paralel örneği Dumbarton Oaks çevrim içi koleksiyonundaki BZS.1958.106.3297 katalog numaralı mührüdür. Ayrıca bu metrik mühür için Wasiliou-Seibt, Siegel mit metrischen Legenden I, no. 1351’e bakınız.

Resim 12: Nikolaos Maliasinos, Sebastos

Değerlendirme ve Sonuç

Koleksiyonumuzda yer alan 12 kurşun mührün ikisi MS 6–7. yüzyıllara, ikisi MS 7. yüzyıla, ikisi MS 7–8. yüzyıllara, biri MS 10. yüzyıla, dördü MS 11. yüzyıla ve biri de MS 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir. Mühürlerin üzerlerinden okunabilen isim ya da ünvanlar tespit edilmiş olup, bunların benzerleri ile yapılan değerlendirmeler sonrası hangi dönemde, hangi görevliye ya da kişiye ait oldukları anlaşılmıştır. Koleksiyonumuzda yer alan katalog numaraları 3,9,10,11 ve 12 olan mühürlerin paralel örneklerine ulaşılmıştır. Buna göre mühürlerden dördü üzerinde monogramlar, diğerleri üzerinde ise yazıtlar tespit edilmiştir. Bu yazıtların bir kısmı imparator ya da aziz büstleri ile birlikte kullanılmışken; ikisi haç, ikisi de Theotokos Maryem betimlemesi ile birlikte kullanılmıştır. Ayrıca yazıtlardan okunabildiği kadarıyla mühürler üzerinde Bizans sosyal hayatında önemli yere sahip bazı makamlar ve ünvanlar tespit edilmiş, bu terimler ilk kullanımında açıklanmıştır.

Sonuç olarak Müze koleksiyonundaki Bizans kurşun mühürlerinin tamamını oluşturan ancak nereden geldikleri kesin olmayan bu kurşun mühür grubu, mühürler üzerinde yer alan ünvan ve isimlerden dolayı oldukça nitelikli olup Bizans sicilografisi ve prosografyasına katkı sunacak değerdedir.

Kaynakça

- Adontz, N. (1965). *Etudes Armeno-Byzantines*. Livraria Bertrand: Lisbonne.
- Altınoluk, Z. S. (2021). Silifke Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Bizans Kurşun Mührü. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*. 30, 147–172.
- Aslan, Y. (2019). *Bizans Saray Teşkilatı: Protokol, Memurlar, Törenler*. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Bulgurlu, V. (2007). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.
- Cheynet, J. C., Gökyıldırım, T. ve Bulgurlu, V. (2012). *Les Sceaux Byzantins Du Musée Archéologique d'Istanbul*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: İstanbul.
- Coulie, B. ve Nesbitt, W. J. (1989). *A Bilingual Rarity in the Dumbarton Oaks Collection of Lead Seals: A Greek/Armenian Bulal of the Later 10th/Early 11th Centuries*. Dumbarton Oaks Papers. Vol. 43. 121–123. <https://doi.org/10.2307/1291608>.
- Demirkent, I. (2020). *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Gonosova, A. (1991) Blatton. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 1, s. 296). Oxford University Press.
- Güneş, C. (2021). *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Ünvanları (IX. Ve XI. Yüzyıllar)*. Selenge Yayınları: İstanbul.
- İnan, Z. (2010). *XI. Yüzyılda Anadolu'da Norman Şeflerinin Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

- Kazhdan, A. (1991a). Alousianos. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 1, s. 70). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991b). Chartoularios. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 1, s. 416). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991c). Chrysotriklinos. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 1, s. 455–56). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991d). Doux. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 1, s. 659). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991e). Ergasterion. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 2 s. 726–27). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991f). Krites. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 1, s. 1078). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991g). Patrikios. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3 s. 1600). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991h). Protostrator. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3 s. 1748–49). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991i). Sebastos. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3 s. 1862–63). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. (1991j). Strator. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3 s. 1967). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. ve Cutler, A. (1991a). Proedros. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3 s. 1727–28). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. ve Cutler, A. (1991b). Protospatriarios. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3 s. 1748). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. ve Oikonomides, N. (1991). Kommerkiarios. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 2 s. 1141). Oxford University Press.
- Kazhdan, A. ve Sevchenko, N. (1991). George. In A. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 2 s. 834–35). Oxford University Press.
- Laflı, E. ve Seibt, W. (2020). “Four Lead Seals of the 11th Century from Yozgat”. *Byzantinische Zeitschrift*. C. 113, S. 3. 923–932. DOI 10.1515/bz-2020-0040.
- Morrisson, C. ve Seibt, W. (1982). *Sceaux de Commerciaires Byzantins du VIIe Siècle Trouvés à Carthage*. *Revue Numismatique*.
- Morrisson, C. ve Laiou, A. (2020). *Bizans Ekonomisi*. Runkit Kitap: İstanbul.
- Oikonomides, N. (1985). *Byzantine Lead Seals*. *Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University*: Washington, D. C.
- Oikonomides, N. (1986a). “*Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi*” *Dumbarton Oaks Paper*, (V. 40).
- Oikonomides, N. (1986b). *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*. *Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University*: Washington, D. C.
- Simpson, A. (2000). Three Sources of Military Unrest in Eleventh Century Asia Minor: the Norman Chieftains Hervé Frankopoulos, Robert Crispin and Rossuel de Bailleul. *Mésogeios*. 181–207.
- Schlumberger, G. (1884). *Sigillographie de l'empire Byzantin* E. Leroux (ed.): Paris.

Schlumberger, G. (1891). *Sceaux Byzantis Inédits (Seconde Série)*. Revue des Études Grecques. Tome 4.

Wassiliou, A. ve Seibt, W. (2011) *Corpus der byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden I*. Wiener Byzantinische Studien, 28.

Zacos, G. ve Veglery, A. (1972). *Byzantine Lead Seals V. I*. Verlag Augustin: Basel.

Elektronik Kaynaklar

Dumbarton Oaks, 2025: 1. Anastasios/ Iustinianos Khartoularios mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025);

<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.2837/view>

Dumbarton Oaks, 2025: 2. Narses, Patrikios ve Strategos mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025); <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5149/view>

Dumbarton Oaks, 2025: 3. Leon İmperial Kandidatos mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025); <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.990/view>

Dumbarton Oaks, 2025: 4. Samuel Alousianos, Proedrus ve Dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025); <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.280/view>

Dumbarton Oaks, 2025: 5. Nikolaos Maliasinos, Sebastos mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025); <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.3297/view>

Gorny & Mosch, 2025: 1. Samuel Alousianos proedros ve dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025);

<https://auktionen.gmcoinart.de/Los/149/800.0>

Leu Numismatik, 2025: 1. Ioannes mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025);

<https://leunumismatik.com/en/lot/7/1328>

Leu Numismatik, 2025: 2. Samuel Alousianos, Proedros ve Dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025);

<https://www.acsearch.info/se-arch.html?id=7646542>

Numismatik Naumann, 2025: 1: Makhetarios mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025);

<https://www.acsearch.info/se-arch.html?id=2712289>

Numismatik Naumann, 2025: 2. Samuel Alousianos, Proedros ve Dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 15.12.2025);

<https://www.biddr.com/auctions/numismatik-naumann/browse?a=577&l=593644>

PBW (*Prosopography of the Byzantine World*), 2025: 1. Alousianos 101 <https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/106247/>

PmbZ (*Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit*), 2025: 1. Narses 5221: Narses Patrikios <https://xmlpublic.bbaw.de/legacy/apps/pmbz/scripts/browse.xql?id=5221>

PmbZ, 2025: 2. Narses 5223: Narses patrikios ve Strategos <https://xmlpublic.bbaw.de/legacy/apps/pmbz/scripts/browse.xql?position=5327>